

VEKOV KÁROLY

Mecénatúra vagy elkötelezett szakmaiság?

Közismert tény a középkori oktatás egyházi indíttatása, jellege, ami rányomta a bélyegét a képzés egész folyamatára, beleértve még az egyetemi szintű oktatást is. Ám az oktatás egyházi jellegének a fokozatos háttérbe szorulását elősegítették a mindennapi élet kihívásai. A latin nyelvű artes jellegű alap- és középfokú képzés, ennek egyetemi szintű oktatása során mindinkább visszanyúlt az ókori auktorok műveihez és nem tudta kivonni magát ennek hatása alól. Ez az artes típusú képzés így mindinkább a világi (egykori „pogány”) műveltség és művelődési eszmény irányába tolódott el. Ennek a folyamatnak a hatására a közép- és felsőfokú artes képzettségűek az írás-olvasás és adott fokú világi műveltség (azaz ismeretanyag) elsajátításán túl, amely párosult az egyházi műveltség számos elemével, mind nagyobb számban képessé lettek egyes világi szakfeladatok elvégzésére. Így születik meg egy olyan társadalmi réteg, amelyiknek tagjai már a középfokú képzésnek a birtokában is képesek akár egyházi, akár világi szakosodott feladatok elvégzésére annak függvényében, hogy milyen elvárással találják magukat szembe.

A mind változatosabb feladatok és azok megoldása csúcs- és közép szinten mindinkább megkövetelték egy olyan alap-, illetve később néhány területen (teológia, jog, orvostudomány) olyan szakképzés megvalósítását, amelyek azok birtokosait a kor általános műveltségi igényén túl képessé, egyben alkalmassá tették sokrétű feladatok elvégzésére.

A hazai alap- és középfokúfokú oktatás taglalásakor többen is utaltak ennek a képzésnek a kettős jellegére, pontosabban arra a kettős lehetőségre, amit ez az oktatási forma biztosított, nevezetesen az elhelyezkedést akár egyházi, akár világi pályán. Ezt a kettőséget jól tükrözi a káptalani iskolák végzettjeinek megnevezése/megszólítása: clericus vagy litteratus, melyeknek megfelelője a magyar deák szó volt.¹ Míg a domidoctusok szakosodása hazai szinten a gyakorlati tevékenység során valósult meg,² akiknek erre meg volt az anyagi lehetősége, azok külföldön folytatták tanulmányaikat. Ott akár az addigi artes ismereteiket mélyítették el vagy a tényleges szakosodás útját is vállalták, mely utóbbi esetben hazatérésük után nagyobb eséllyel reménykedhettek egy jó állás megszerzésében a közigazgatási-, bírósági- vagy pénzügyigazgatás területén. A

¹ Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. II. Bukarest, 1978. 275–279. p.; MEZEY LÁSZLÓ: *Der Literat und seine Literatur*. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus 10 (1968), 1–2. 29–46. pp.; BALÁZS JÁNOS: *Magyar deákság*. Budapest, 1980/. 7–15. pp., 284–289. pp.; BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Középeurópában*. (a továbbiakban: BÓNIS 1971). Budapest, 1971. 11–13. pp.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971. 365–377. pp.

² BÓNIS 1971, 11–15. pp., skk.; TONK SÁNDOR: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. 123. p., 144–150. pp., 153–155. pp.

hazai forrásadottságok következtében már a Mohács előtti időszakban ez utóbbi folyamat az egyetemi tanulmányokat folytató személyek esetében eléggé jól követhető.

A középkori magyar világi értelmiség kialakulásának hosszadalmas folyamatának vonatkozásban már Jakó Zsigmond felhívta a figyelmet arra, hogy a hivatásszerű foglalkozás az, ami a legfőbb jellemzője az újkor hajnalán feltűnő értelmiségének.³ Ennek modellje valójában az egyházi feladatok hivatásszerű ellátása volt. Azonban a Jakó által szorgalmazott személyi jellegű mikromonográfiák sem voltak képesek a fejlődés egyes szakaszaiban világosabbá tenni a képet, ugyanis – akár alap-, akár a középfokú oktatás terén – mégha hosszú ideig kétségtelenül egyházas jellegű közegben és annak erős hatása alatt is folyik az oktatás, annak a továbbított ismeretanyag jellegéből következően végülis csak világi jellege van, s ez még hangsúlyosabbá lett az artes liberales felsőfokú oktatása során. Majd csak a szakosodás, illetve az ugyancsak Jakó által megfogalmazott hivatásszerű foglalatosság, s az ezzel párhuzamosan és fokozatosan kialakuló értelmiségi vagy szakmai identitástudat lesz az a vízválasztó, amelyik elválasztja a világi értelmiségit az egyházitól. Hogy a középkor végén még így sem könnyű egyes esetekben besorolni nemegy értelmiségit egyik vagy másik csoportba, bizonyítják azok példák, amikor – nem kevesek –, akik egyetemi éveik alatt nem ritkán a világi kultúra kimagasló művelői és később is akár támogatói, az idő teltével az egyházi társadalom jelentős képviselői lesznek. Az ő életüket így akár világi, illetve egyházi szakaszra is lehetne bontani, őket magukat pedig, hol a világi, hol az egyházi értelmiség képviselői közé lehetne besorolni. Az ilyen esetekben, ha az említett korban ezt a művelődés elsajátításának természetes folyamataként fogadjuk el, akkor a „korszakváltást” egy adott személy életében, egyrészt a teljesítmény foka, másrészt a Jakó Zsigmond által említett „hivatásszerű foglalkozás” ismérve jelzi. Ha azonban, mint a legtöbb esetben, az egyetemi tanulmányaikról hazatérők jeles ismeretanyaguk birtokában sem találták helyüket, kapcsolataik egykori egyetemtársaikkal megszakadtak és érdeklődésük is más irányba fordult, kényszerűen felvállalt foglalkozásuk eredményeként továbbra is olyan átmeneti állapotról beszélhetünk, amelyik még mindig tükrözi a középkori alapképzés kettős – egyházi, illetve világi – jellegét. Ilyenkor a hivatásszerű tevékenység és a hivatástudat mellett jelzés értékűnek könyvelhető el a törekvés a saját, szakmai csoport utánpótlására.

A rokoni kapcsolatok és a klán érdekek érvényesítésén túl többféle társadalmi mechanizmus is hivatott volt ennek a feladatnak a biztosítására, különösképpen a fejlett középkor folyamán, majd az újkor hajnalán. Tekintve az úgynevezett értelmiség jelentőségét szakmai-, de művelődéstörténeti szempontból is, számosan foglalkoztak mind e folyamat egyes szakaszaival, mind pedig konkrét esetek sorával, amelyek az egyes pályák és kapcsolatrendszerek bemutatása mellett, magát az általános folyamatot is megvilágították. A forrásadottságoknak köszönhetően a világi értelmiség kialakulását a reneszánsz korban még ennél is részletesebben lehet megismerni. Ilyen vagy olyan vonatkozásban a konkrét esetek bemutatása során nemegyszer sor került a folyamat indítóállomásának, a hazai iskolázás kérdésének is a bemutatására, amelyet azután – amennyiben erre sor került – követett a külföldi egyetemi tanulmányok szakasza. Mivel szá-

³ JAKÓ ZSIGMOND: *Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei* = Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1976. 10–24. pp.

mos esetben sokan, mondhatnánk a többség, be kellett érje a hazai oktatás nyújtotta körülményekkel, a kutatás már régen rávilágított a hazai oktatás kapcsán a káptalani iskolák jelentőségére az értelmiség kialakulásában.⁴

Köztudomású, hogy Bónis György volt az, aki részletesen is bemutatta a jogi értelmiség kialakulását a középkori Magyarországon szoros kapcsolatban a hazai – elsősorban a központi – intézmények rendszerével.⁵ Mind Bónis munkássága, mind pedig Mályusz Elemér könyve a középkori egyházi értelmiségről egyértelműen bizonyították a világi és az egyházi értelmiség közötti átjárhatóságot.⁶ Az általuk feltárt társadalmi mechanizmusok és értelmiségi pályák bemutatásával fény derült a középkori Magyarország egyházi és világi értelmiség között létező sajátos összefüggésre, így többek között arra, hogy királyaink fizetség gyanánt gyakran egyházi javadalmakat, egyben tisztségeket juttattak az arra érdemeseknek szolgálataik fejében, ami megmagyarázza humanista értelmiségünk úgymond „egyházi” jellegét.

Mindezekből következően fogalmazódott meg a szakirodalomban, mintegy a reneszánsz csúcsertélmiségiek, elsősorban, de nem csupán, egyháziak mecénáskodásának egyik jellemző vonásaként, fiatalok – rokonok vagy nem rokonok – tanulmányainak támogatása. A klasszikus értelemben vett – valójában és elsődlegesen a művészetek pártolását jelentő – mecénatúrának, amelynek egyik sokrétű adattára Balogh Jolán sarkalatos műve az erdélyi reneszánszról,⁷ éppen e műveltség ideál szorgalmazásaként a reneszánsz értelmiség részéről, válhatott sajátos vonásává fiatalok külföldi tanulmányainak támogatása. A humanizmus korával kezdődően a fiatalok külföldi egyetemi tanulmányainak folytatását célzó támogatást egyértelműen a humanista szolidaritás megnyilvánulásaként tarthatjuk számon.

Annélkül, hogy pillanatra is tagadnánk ennek a támogatási rendszernek a rokoni vagy klán érdeket szolgáló jellegét nem csupán a középkorban, hanem a reneszánsz térfoglalásának korában is, a továbbiakban a külföldi tanulmányok támogatásának kapcsán konkrét példákkal szeretnénk rávilágítani arra, hogy e támogatásokban néha nem csupán szűk csoportérdekek vagy úgymond egy általános tehetség-támogatás húzódott meg, hanem ugyanakkor tetten érhető a magas szintű szakmai utánpótlást biztosítását célzó törekvés is.

***

A magyarországi humanista műveltség, egyben -ideál megalapozójaként és támogatójaként Vitéz Jánosnak elévülhetelen érdemei vannak. Váradi püspökként székhelyét jeles humanista központtá fejlesztette, ahol megfordult számos hazi és külföldi humanista, akik feltekintettek e műveltségi irányzat kiemelkedő hazai személyiségére. Vitéz személyéhez kapcsolódik többek, így két unokaöccse, Janus Pannonius, ill. ifj. Vitéz János taníttatása is külföldi egyetemeken,

⁴ BÉKEFI REMIG: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, 1910.

⁵ BÓNIS 1971.

⁶ MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.

⁷ BALOGH JOLÁN: *Az erdélyi Renaissance. I. 1460–1541* (a továbbiakban: BALOGH 1943). Kolozsvár, 1943.

Vitéz, az ugyancsak János nevű unokaöccsét, a későbbi Janust már gyermekkorától a váradi káptalani iskolában taníttatta, s amikor kiderült, hogy milyen tehetséges, főleg a latin nyelv elsajátításában, 1447-ben alig tizenháromévesen Ferrarába küldte a híres humanista, Guarino Veronese iskolájába, ahol többek között tanuló társa Kosztolányi (Polycarpus) György, illetve Várdai István, Miklós tárnokmester öccse.⁸ 1455-ben a rövid időre Itáliából visszatérő Janus megkapta – nyilván Vitéz Jánosnak köszönhetően – az örkanonoki tisztséget is a váradi káptalanban, s ennek jövedelméből a tehetséges fiatal költő tovább folytathatta később Páduában, kánonjogi tanulmányait.⁹ Mátyás királlyá választása után nagybátyja sürgősen hazahívta Janust és röviddel azután nem csupán a királyi kis kancelláriában tölt be kulcsszerepet mint a diplomáciai levelezés egyik meghatározó személyisége, hanem ugyancsak ekkor Mátyás király kinevezi pécsi püspöknek. A velencei követ jelentéséből tudjuk, hogy a beteg pécsi püspök helyére Vitéz Janus Pannoniust szánta.¹⁰ Vitéz János és Janus Pannonius voltak Mátyás uralkodásának első évtizedében a fiatal király fő támaszai.¹¹ Mindketten kulcsszerepet töltöttek be az ország kül- és belpolitikájának alakulásában. Elmondható, hogy Vitéz elgondolása unokaöccse pályáját illetően mindenképpen helyes volt. Janus taníttatásával és főleg a jogi tanulmányok folytatásával Janus számára a legmagasabb tisztségek elérése biztosítva volt¹² és ugyancsak a képzettségéből következően, még akkor is, hogyha az egyházi jogi doktorátusra már nem futotta idejéből, de legalább annyira az egyházi feladatvállalásra és -ellátásra is a legmagasabb szinten.

Hasonló elképzelés vezethette Vitéz Jánost, amikor másik unokaöccsét, ifj. Vitéz Jánost támogatta,¹³ aki szintén jeles humanistaként tér vissza Itáliából. Ő Bolognában megszerezte a jogi doktorátust, Bécsben pedig kánonjogi előadásokat tartott. Hazatérése után elnyerte a szerémi püspöki címet és diplomáciai feladatokat látott el.¹⁴ Kétségtelen, azonban, hogy nem csupán rokonait támogatta, azaz ösztönözte külföldi tanulmányok

⁸ RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: *Janus Pannonius epigrammáinak új kiadásához* = U.ő.: Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. /Budapest/, 2012. 123. p.; HORVÁTH JÁNOS: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Budapest, 1935. 167–168. pp.

⁹ RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: *Humanisták verses levéltársa* = U.ő. "Nympha super ripam Danubii". Tanulmányok a XV–XVI. századi magyar művelődés köréből (a továbbiakban: Ritoókné Szalay Ágnes 2002). Budapest, 2002, 43. skk., 50. p.; U.ő.: Janus Pannonius és Várad (RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES 2012, 39–42. pp.). A szerző érdeme, hogy felfigyelt arra a feltehetőleg minden székeskáptalanban alkalmazott gyakorlatra, hogy a püspökök unokaöccsei vagy más támogatottjai meghatározott időnkénti személyes beszámolási kötelezettség mellett, tanulmányaik végzésére káptalani javadalmakban részesülhettek. Hogy erről végül is a püspök dönthetett az kiderül nemcsak Janus Pannonius estéből, hanem Mátyás király egyik Geréb László püspökhöz intézett leveléből. Ebben a király külön figyelmezteti az erdélyi püspököt, aki amúgy az unokaöccse volt, hogy Illyesházi Mátyás gyulafehérvári prépostnak, aki tanulmányait Itáliában folytatja, a káptalan mindenképpen szolgáltatssa ki a neki járó jövedelmeket. (VERESS 1941, 430–431. pp.).

¹⁰ RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES 2012. 41. p.

¹¹ RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES 2002. 14. p.

¹² "Vitéz az öccse pályáját határozott terv szerint irányította, Janus földadata ezért az volt, hogy legmagasabb egyházi méltóságok majdani elérését segítő kánonjogi doktorátust szerezze meg Padovában. Nincs is nyoma, hogy a döntés ellen lázadózott volna. Az ekkor már Itália-szerte nevet szerzett poéta versben búcsúzott el amúzsáktól, érte a felelőtlen élettől. Ciceróval vallotta azt, hogy a számára megszerzendő tudás nem az övé, azzal a köznek tartozik." (RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: Janus Pannonius és Várad, 41. p.).

¹³ FRANKÓI VILMOS: *Mátyás király magyar diplomatái*. Sz XXXII (1898), 773–774. p..

¹⁴ BÓNIS 1971, 238. p.

folytatására, hanem több más tehetséges fiataalt, így Kosztolányi (Polycarpus) Györgyöt¹⁵ és Váradi Pétert, akik szintén karriert csináltak.¹⁶

Noha az ellene szőtt összeesküvés miatt, Mátyás viszonya megromlott nemcsak Vitézzel és Janus Pannoniusszal, akik röviddel a felkelés után távoznak az élők sorából, de elvesztette bizalmát az ő köreiből tartozó magyar humanistákban is emiatt inkább a külföldi udvaronc stílusú humanistákat fogadta kegyeibe, egyáltalán nem kétséges Vitéz szándéka. A humanista értékrend és szolidaritás érvényesítése mellett, kettős szándék vezérelhette Vitézt: egyrészt biztosítani támogatottjai számára a sikeres előmenetelt és elhelyezkedést az országot igazgató intézményrendszerben, de legalább olyan mértékben, ha nem éppen elsődlegesen az egyház számára biztosítani a megfelelő utánpótlást a felelős tisztségekben. Ugyan az egyházi vagy állami ranglétrán előmenetelt biztosító mechanizmusokhoz – így pl. a váradi püspök, illetve esztergomi érsek tényleges támogatásához – kétség nem fér, Vitéz saját értékrendjének megfelelően magas humanista műveltséggel rendelkező egyházi tisztségviselőket akart a vezető egyházi tisztségekben látni. Nem véletlen a jogi, főleg egyházjogi tanulmányok szorgalmazása az említett esetekben. Ez az ismeretanyag ugyan nem volt a püspöki székhely betöltésének elengedhetetlenül szükséges feltétele, de mégis hasznos lehetett mind a királyi tanácsban, amelynek a püspökök hivatalból tagjai voltak, mind más országos jelentőségű tisztségek betöltésénél. Sokatmondó, hogy Kosztolányi kivételével, valamennyiüknek sikerült a legmagasabb egyházi tisztségeknek a megszerzése.

Miközben a XV. század második felének meghatározó jelensége, hogy a királyi kancellária személyzetének legnagyobb része külföldi egyetemeken képzett humanistákból állt,¹⁷ s amikor magas volt a felsőfokú tanulmányokkal rendelkező prelátusok aránya, az egyetemi tanulmányok mind szélesebb körű elterjedésén túl, érdemes felfigyelni a hivatástudat diktálta szakosodás jelenségére, azaz ennek tudatos érvényesítésére.

A fenti példák alapján úgy tűnhet, hogy akár Janus Pannonius, akár a többi említett személy pályájának alakulása, elsődlegesen humanista műveltségüknek lenne betudható. Ha Vitéz János támogatottjainak esetében akaratlanul is a rokon kapcsolatok elsobbságára gondolhatunk, bár választását, amint az ő teljesítményük bizonyítja, semmi sem kérdőjelezheti meg, próbáljunk meg más példák alapján rávilágítani az egyes püspöki támogatások tényleges mozgatórugójára.

*

A második gyulafehérvári humanista körnek a létrejötté az Itáliában egyetemi tanulmányokat folytatott Várdai Ferenc püspök (1514–1524) nevéhez kapcsolódik.¹⁸ Kétségtelen, azonban, hogy ez az előző korok hasonló törekvéseinek volt a folytatása. Ha Geréb László püspök (1475–1501) idejében nyerne el káptalani tisztségeket a gyulafe-

¹⁵ U.o. 223. p.

¹⁶ U. o. 229. p.

¹⁷ U.o. 219–244. pp.

¹⁸ TÓTH ISTVÁN: *Irodalmi műveltségünk főbb korszakai. Reneszánsz és manierizmus*. Gyulafehérvár, 1996. 98 skk.

hévári káptalanban a reneszánsz műveltség olyan jeles képviselői mint Megyericsi János kolozsi vagy Lászlai János telegdi főesperes,¹⁹ akikhez később – talán az ugyan-csak Ferrában tanulmányait folytató, majdan erdélyi püspök Bácskai Miklósnak²⁰ köszönhetően – csatlakozik a hosszú ideig gyulafehérvári érkanonoki tiszteet betöltő Budai Udalrik vagy Tordai Salatiel dobokai főesperes²¹ és az ózdi főesperes, a nagy humanista olvasottságú Pelei Tamás.²² Várdai Ferenc püspök hívásra, odahagyva Bakócz udvarát jön Erdélybe és nyeri el a hunyadi főesperességet és a püspöki helynöki tiszteet a bécsi egyetemen tanulmányait folytató Taurinus /Stieröchsel/ István, a Dózsa vezette parasztháborúról szóló „Stauromachia” című humanista eposz szerzője, aki előzőleg Bakócz Tamás esztergomi érsek környezetében ténykedett jogászként.²³ A fent említettek a humanista ideál, a reneszánsz műveltség jeles képviselői Erdélyben, akárcsak maga a püspök. Műveltségük, tevékenységük, érdeklődési körük és fentmaradt tárgyi emlékeik mind ezt tanúsítják.²⁴ Rajtuk kívül voltak azonban mások is, akik az említett humanisták sorát gyarapították.

Várdai Ferenc 1524. október 22-i végrendeletében ennek egyik végrehajtójaként szerepel a mindkét jog doktora cím birtokosaként Wolphard Adorján kanonok, míg a megadományozottak között, ha csak egy suba, de főleg az egyáltalán nem kevés száz forint hagyomány címzettjeként, ott található egy akkor még teljesen ismeretlen személy, Bornemisza Pál²⁵ – évtizedek múlva erdélyi püspök – neve is. Mindkettejük jelenléte a végrendeletben jelzi, hogy ilyen vagy olyan szinten bírták a püspök bizalmát, aki erről tanúbizonyságot is tett.

Ha napjainkban az irodalomtörténetírás Wolphard Adorjánt elsősorban humanista költőként és főleg Janus Pannonius műveinek egyik lekorábbi kiadójaként tartja számon, saját korában egyetemi végzettsége, a mindkét jog doktora címe biztosította számára az elismerést a gyulafehérvári káptalan, illetve püspöke részéről, előbb kanonoki, majd főesperesi tiszttel, később pedig – ha nem is a püspöki – de püspökhelyettesi tisztséggel honorálva felkészültségét.²⁶

Wolphard Adorján²⁷ életének első szakaszáról nem sokat tudunk. Enyedi neve jelzi származását és feltehetőleg már gyermekként a gyulafehérvári káptalani iskolában folytatta tanulmányait. Későbbi események ismeretében feltételeznünk kell, hogy a káptalaniak, de a püspök is felfigyeltek a tehetséges és szorgalmas ifjúra, kitűnő latin nyelvtudására és ilyen vagy olyan formában támogatták abban, hogy a bécsi egyetemen tanul-

¹⁹ BALOGH 1943, 189–191. pp., 193–194. pp.

²⁰ VERESS ENDRE: *Matricula et acta Hungrorum in universitatibus Italiae studentium*. 1221–1864 a továbbiakban VERESS 1941). Budapest, 1941. 382. p.

²¹ BALOGH 1943, 201–202. p., 202. p.; VEKOV KÁROLY, *Locul de adeverire din Alba Iulia* (secolele XIII–XVI). Cluj-Napoca, 2003. 7. melléklet, 1516.

²² KELÉNYI B. OTTÓ: *Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához* = Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1939. Bp. 1940. 43–137. pp.; VEKOV i.h. 1504, 1519, 1536.

²³ Ld. 19. j.

²⁴ BALOGH JOLÁN i.m. 49–75. pp. és – nevek szerint – az Adattár (169–348. pp.).

²⁵ "Item Paulo Bornemysa florenos centum et vestem simplicem ex thabith nigro." (BUNYITAY VINCZE: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista emlékezete*. Budapest, 1893. 28. p.).

²⁶ VEKOV, i.h., 1519, 1521, 1531, 1533, 1536, 1538, 1543.

²⁷ Életére ld.: ERNUSZT JOHANNA: *Adrianus Wolphardus*. Budapest, 1939. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 1.)

jon tovább. 1512-ben Wolphard Bécsben már az *artium et philosophiae doctor* cím birtokosa.²⁸ Ottani tartózkodása idején egy 594 soros panegyrist írt Miksa császárhoz hexaméterekben²⁹ és, jelezve érdeklődését Janus Pannonius művei iránt, nevét megtaláljuk több ajánlóvers szerzőjeként egy korai Janus Pannonius verses kötetben.³⁰ 1519-ben – feltehetőleg az erdélyi püspök támogatásának köszönhetően – már gyulafehérvári kánonok.³¹

Nyilvánvaló, hogy Wolphard Adorján Várdai Ferenc püspök támogatásával folytatja Bolognában jogi tanulmányait, ahol meg is szerzi a mindkét jog doktora címet.³² Megbecsülését és eltökéltségét bizonyítandó, hogy kiadja a jeles humanista összes művét, 1522-ben megjelenteti Bolognában Janus Pannonius Marcellus-panegyrisét, a költő tizenöt elégiáját, valamint Plutarchosz és Démoszthenész műveinek latin fordítását.³³ E három kötet ajánlásaiból, ahol protonotarius apostolicusként jegyzi nevét, számos érdekes életrajzi adat derül ki.

Első bolognai Janus Pannonius kiadványát, a Marcellus-panegyris kiadását 1522 október 4-i dátummal Wolphard Adorján magának Várdai Ferenc püspöknek ajánlotta.³⁴ Az ajánlásból megtudjuk, hogy Wolphard valóban Várdai hathatós anyagi támogatásával folytathatta tanulmányait Bolognában. A humanista könyvajánlások stílusán és a mecénással szemben mondhatni kötelező módon megnyilvánuló megbecsülés kinyilvánításán túl, a szövegen érthetően átsüt Wolphard Adorján őszinte hálája mecénása iránt. A tény, hogy Wolphard a jogi karon képezze tovább magát nem kis mértékben ténylegesen a püspök döntése lehetett. Várdai Ferenc, aki amúgy soha nem tévesztette szem elől a saját és családja érdekeit, így pl. testvéreinek is káptalani tisztségeket biztosított,³⁵ kötelességének érezte, hogy gondoskodjék egyházmegyéje számára a megfelelő utánpótlásról, a fiatalon, alig 34 évesen Szebenben elhunyt Taurinus István püspöki helynök³⁶ korán bekövetkezett halála miatt (1519).³⁷

Mivel az egyházi bíráskodás feladatát a püspök távollétében a püspöki helynök volt hivatott ellátni és mivel az erdélyi egyházmegye nem maradhatott képzett jogász nélkül, nyilvánvaló, hogy a püspök távlatilag e tiszttel betöltésére szemelte ki Wolphardot és e célból támogatta őt a jogi tanulmányok folytatásában. Janus Pannonius tizenöt

²⁸ "A bölcsészet mellett párhuzamosan végezte a teológiát is, sőt állítólag orvosi képzést is szerzett." (ERNUSZT, i.m. 10).

²⁹ Adriani Wolfhardi Transsylvani Panegyris Ad Invictissimum Maximilianum Semper Augustum. Viennae Pannoniae MDXII. (ld. ERNUSZT JOHANNA, i.m. 10–14. pp.).

³⁰ *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Edd. Eugenius Abel, Stephanus HEGEDŰS. Bp. 1903. 496–497. pp.

³¹ VEKOV, i.h. p.

³² BUNYITAY VINCE: *A gyulafehérvári székesegyház*. 32; BALOGH JOLÁN, i.m. 206. p.; VERESS, i.m. 84–85. pp.

³³ VERESS 1941. 81–83. pp.; Borsa Gedeon: Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány. *ItK* 87 (1983), 57. p.

³⁴ *Analecta nova* 487–488. pp.

³⁵ 1517-ben Várdai Mihály kolozsi főesperes, 1519-ben Várdai János tölti be ezt a tisztséget, 1524-ben a püspök Várdai Mihályt bízta meg az erdélyi püspökség gazdasági ügyeinek intézésével és 1526-ban Várdai Ambrus még mindig dobokai főesperes. (Vekov, i.h. 1517, 1519, 1526 és MOL DL 82641.

³⁶ Taurinus i.m. V.

³⁷ 1520-ban püspöki helynök Gyulafehérváron Damianus Sereden chalcedoni püspök, 1526-ban Végedi Imre. Az erdélyi Tartlar Ferenc, aki 1523 január 6-án Bolognában mint a kánonjog doktora szerepel, valamikor a hazatérése után lesz püspökhelyettes. (Vekov i.h. 1520, 1526; Veress 1941, 84).

elégiájánk az 1522. dec. 8-i Pelei Tamásnak szóló ajánlásából megtudjuk, hogy távolléte ideje alatt Wolphard egyházi feladatait Pelei Tamás ózdi főesperes látta el és hogy eltökélt szándéka volt kiadni a fiatalság épülésére Janus Pannonius összes művét.³⁸ A Peleihez, illetve a Plutarchos és Demosthenes fordítás Budai Udalrik gyulafehérvári orkanonokhoz intézett ajánlásából kiderül hogy Wolphard Adorján velük és főleg nekik köszönhetően ismerhette, szerethette meg a humanista költő műveit még erdélyi tartózkodása idején.³⁹

Mindezek ellenére majdnem bizonyos, hogy Várdai Ferenc elsősorban a jogi végzettség megszerzése és nem a Janus Pannonius kiadása végett támogatta külföldi egyetemi tanulmányainak folytatásában Wolphard Adorjánt. Ugyanis olaszországi tanulmányai végeztével, hazatérése után Wophard felhagyott irodalmi és könyvkiadói tevékenységével és az egyházi feladatok kötötték le energiáit. Wolphard humanista műveltségének és a reneszánsz művészet értékeinek megbecsülését bizonyítja reneszánsz stílusban épített háza Kolozsvárt, amelyet antik idézetek díszítettek.⁴⁰ Ugyan egy 1521. évi (!) adat szerint, elnyeri a kolozsi esperesi címet,⁴¹ csak egy jóvalta későbbi, 1531-i forrás szól arról, hogy a krasznai főesperesség mellett püspöki vikárius, amelynek még 1543-ban is birtokosa. Ugyancsak ebben az évben, egy évvel halála előtt mint kolozsvári plébános és kolozsi főesperes szerepel a forrásokban.⁴² Heltai Gáspár tanúsága szerint, a segesvári dispután, a mind teológiai, mind jogi tekintetben nagy elismertségnek örvendő Wolphard képes volt elismerni a protestáns Szántai prédikátor állításainak helyességét, amiért kérte is János királytól felmentését a disputa arbiteri tisztéből.⁴³

A külföldi felsőfokú tanulmányok támogatására a püspök nagybácsi, illetve unokaöccs viszonylatban egy másik erdélyi példa Statileo püspök egyházmegyei igazgatása idejéből Verancsics Antal esete, aki a püspök unokaöccseként folytathatja egyetemi tanulmányait Padovában, hogy később 1535-1545 között betölthesse az erdélyi káptalan préposti tisztét.⁴⁴ Csesztvei Barlabási János gyulafehérvári várnagy társadalmi pozíciójának köszönhetően, János nevű fiának⁴⁵ sikerült elnyernie Gyulafehérváron a székesegyház főesperesi tisztét. Ennek a birtokában, folytatja tanulmányait egy 1508. évi adat szerint Bolognában, ahol megszerzi a doktori címet is. Mohács után János király kinevezi csanádi püspöknek, s ő az 1539-től elfoglalt püspöki szék birtokosa egészen 1560-ban bekövetkezett, haláláig.⁴⁶

Más volt a helyzet a Várdai Ferenc már említett végrendeletében szereplő Bornemisza Pál esetében. A püspök valamiért felfigyelt a pécsi egyházmegyéből Erdélybe került fiatalra. Nem kizárt, hogy Bornemisza későbbi gazdasági jellegű tevékenységét bizonyító adottságai, ha nem éppen ilyen jellegű ténykedése vonta magára a püspök figyelmét. De felfigyelt rá Várdai Mihály is, akit a püspök megbízott a püspökség gazdasági ügye-

³⁸ *Analecta nova*, 489–490. pp.

³⁹ *U.o.*, 483–484. pp., 489–491. pp.

⁴⁰ BALOGH JOLÁN 1943, 260. p.

⁴¹ VEKOV, i.m. VII. melléklet, 1521.

⁴² VERESS ENDRE, i.m. 83. p. Vekov i.h. 1534, 1543.

⁴³ HELTAI GÁSPÁR: *Száz fabula, krónika és egyéb írások*. Bukarest, 1980. 180–183. pp.

⁴⁴ VEKOV i.h. 1535.

⁴⁵ TONK i.m.268/1169.

⁴⁶ VERESS ENDRE, i.m. 72. p.

inek intézésével 1524 tavaszán.⁴⁷ Kinek az elképzelése volt eredetileg, ma már nem állapítható meg, de tény, hogy Várdai Ferenc halálát követően, feltehetőleg megbízhatóságának és humanista érdeklődésének köszönhetően az akkor már borsodi főispán Várdai Mihály bizalmát bírva, jut el Bornemisza Pál 1525-ben Bolognába a püspök és Várdai Mihály legfiatalabb öccsével, Várdai Ambrussal együtt, valószínűleg annak kíséreként. Bolognában, az olasz egyetemi városban, a Várdai család régi ismerősének, egyben a város jeles oktatójának Achille Bocchi házában lakik együtt Várdai Ambrussal. 1526-ban Bornemisza egy Bolognában megjelentetett kis kiadványban megemlékezik az elhunyt erdélyi püspökről, megírva annak életrajzát.⁴⁸ Természetesen, Bornemisza Pál nem feledkezett meg arról, hogy ugyanabban a kötetben, külön is kifejezze háláját mecénásának, Várdai Mihály bodrogi főispánnak, egyetemi tanulmányainak támogatásáért. Egy második, Várdai Mihályhoz intézett írás és a Bornemisza által írt Várdai Ferenc életrajz mellett a kötetben szerepel Achille Bocchi ugyancsak Várdai Mihályhoz intézett írása, egy ugyancsak általa írt Várdai Ferenc sírvers, valamint Várdai Ambrus Bornemiszát Bocchi kegyeibe ajánló írása.⁴⁹

Visszatérése után Itáliából Bornemisza elnyeri a dobokai főesperességet,⁵⁰ ám a mohácsi események nyomán a váltakozó sorsú erdélyi egyházmegyében nem lelte helyét és mecénás híján feltehetőleg követte a Várdaiakat. Valószínű, hogy így kerülhetett Bornemisza a Habsburgok oldalára, ahol előbb királyi titkár, majd hosszú évek során folytatott szívós munkával a pénzügyigazgatás terén bizonyítja tehetségét. Majd csak a '40-es években került szóba először hűséges szolgálatai nyomán fizetségként egy püspökség elnyerésének a lehetősége. De csak miután Werner Györggyel együtt felméri az 1552-ben Erdély jövedelmeit, majd Erdély újra a Habsburgok kezébe kerül, nevezi ki Bornemiszát a király erdélyi püspöknek 1553-ban, de akkor is rövid időre, mert 1556-ban végleg el kell hagynia Erdélyt. Az erdélyi püspöki címet ugyan viseli még jó ideig, de vissza nem térhet, így később kinevezik a nyitrai püspökség adminisztrátorává. A később elnyert püspökség nyilván a megfelelő mecénás hiányával és a Fügedi Erik által jelzett polgári származással magyarázható.⁵¹ A mohácsi csatában elesett számos magyar püspök kései utódaként, Bornemisza Pál a középkori magyar püspökök hagyományainak letéteményese, aki szintén Bécsben, majd Rómában és Bolognában taníttatja unokaöccsét, majd egy másik fiát, akik azonban elvetik a püspök értékrendjét és eltávolodnak annak ideáljaitól. Bornemisza Pál ugyan már elkerült Erdélyből, de a Reformáció eseményeinek hullámszámai közepette lehetőségeihez mérten és a humanista művelt-

⁴⁷ Nem kizárt, hogy a csupán Bornemiza aláírású levél, amely a püspöki tulajdonban levő Gyaluból kelt 1524. április 5-én és amelyben a levélíró szolgálataira való tekintettel azt kéri Várdai Mihálytól, hogy ajánlja be testvéréhez, Várdai Imréhez, valójában Bornemisza Páltól származik. (MOL DI. 82643).

⁴⁸ BORSA GEDEON: *Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi, Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány*. ItK 87 (1983). 48–66. pp.

⁴⁹ Valószínűleg valamilyen módon Bornemisza a későbbiek során is kapcsolatban állt Achille Bocchival, aki 1555. ot. 4-én megküldte neki legújabb művét (*Symbolicarum questionum de universo genere*), amelyet Bornemisza meg is köszönt 1556. jan. 10-i levelében. (BORSA i.m. 51. p.).

⁵⁰ VEKOV i.h. 1527.

⁵¹ FÜGEDI ERIK: *A XV. századi magyar püspökök*. = FÜGEDI ERIK: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp. /1981/. 96–97. pp.

ségének és egykori erdélyi kötődéseinek bizonyosságaként menteni próbálja az erdélyi egyházmegye néhány kegytárgyát.⁵²

A fenti példák nyomán elmondhatjuk, hogy a Mohács előtti középkori magyar püspökök előszeretettel támogatták rokonaikat, főleg unokaöccseiket,⁵³ de másokat is külföldi tanulmányaik elvégzésében, nyilvánvalóan az érdekeltek későbbi sikeres karrierjének biztosítása céljából. Ez a törekvés eredményezte a humanista képzettségűek látványos pályafutását a XV. században, majd a következő század elején. Ennek a mecénáskodásnak van azonban egy sajátos megnyilvánulási formája is, amely nem csak a családi érdekeket követi figyelemmel, hanem tekintettel volt elsősorban az illető egyház ugymond „személyzeti” igényeire is, amikor támogatta tehetséges fiatalok jogi és főleg egyházi tanulmányait. Ebben a vonatkozásban az ilyen jellegű ténykedésük az egyház érdekeit szolgálta és ekként nem annyira mecénási ténykedésnek, hanem inkább szakmai elkötelezettségről tettek tanúbizonyságot, arról a felelősségtudatról, amellyel elsősorban az általuk igazgatott egyházi intézménynek tartoztak, bár közvetve az ország érdekét is szolgálták. A püspökök ilyen jellegű tevékenysége messzemenően hozzájárult – még a reneszánsz körülmények között is – az egyházi hivatástudat megerősödéséhez, erősítve tagjainak, de főleg magas tisztségviselőinek elkötelezett identitástudatát. Ugyanakkor közvetve hozzájárult magának a korszak értelmiségének a kialakulásához, illetve megerősödéséhez.

⁵² TAKÁCS SÁNDOR: *Abstemiuss (Bornemisza) Pál püspök végrendelete*. Archaeológiai Értesítő, 1902. 202–210. pp.

⁵³ Erről a nepotizmusról kétségtelenül elmondható, hogy: „A szónak rossz hangzása van, mert az érdemtelenek és méltatlanok egyházi karrierjének sok esetben ez volt az útja. Magyarországon egészen más volt a helyzet. Itt nevelési rendszer volt, amely a verseny egészséges formáján alapult, és kövekezményeiben az elit kiválasztódását biztosította. Ezekről a külföldön tanult diákokról ma már elég sok adattal rendelkezünk. További életpályájukat ismerve nyugodtan állíthatjuk, hogy a módszer jó volt. A költségfordítás végülis megtértült a káptalannak, mert tudós tagjai a tanultakat otthon gyümölcsötették. Nem is ritkán úgy, hogy a király környezetében a káptalannak az ügyét is hathatósabban pártfogolhatták. Még inkább javára vált ez a támogatási rendszer a társadalomnak, amely spontán hozta létre ezt az intézményt.” (RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: *Vetési lászló vershagyatéka* = RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES 2002, 85. p.).